

Intuitiivisen päätöksenteon virheitä ja vääristymiä

Petter Kavonius

Thomas Gilovich, Dale Griffin & Daniel Kahneman (Eds.): *Heuristics and Biases – The Psychology of Intuitive Judgment*. Cambridge University Press, Cambridge 2002. xvi + 857 sivua.

Daniel Kahnemanin ja Amos Tverskyn tutkimukset ovat olleet laajan kansainvälisen huomion kohteena jo 1970-luvulta alkaen. Heidän tutkimuksensa ovat koskeneet taipumuksia ja riskejä ajautua julkilausutuista normatiivisista päätte-lyn ja päätöksenteon ideaaleista poikkeavaan päättelyyn. Näitä normatiivisista päätöksenteon ideaaleista poikkeavia päätösstrategioita tai heuristiikkoja voidaan yleensä kutsua päätösilluusioksi.

Kahnemanin ja Tverskyn tutkimuksista on vuosikymmenien kuluessa versonut mittava kansainvälinen päätösilluusioiden tutkimussuuntaus. Kun Kahneman vuonna 2002 sai Nobelin taloustieteen palkinnon tutkimussuuntauksen tulosten menestyksekkäistä sovelluksista taloudellisen päätöksenteon alueella, kansainvälinen kiinnostus tutkimussuuntaa kohtaan on vain kasvanut.

Päätösilluusioiden tutkimuksen nykytilaa esittelee noin 70 tutkijan voimin tehty 42 tieteellistä artikkelia sisältävä suurteos: *Heuristics and Biases – The Psychology of Intuitive Judgment*. Kahnemanin ja Tverskyn klassiset tutkimukset ovat lähes kaikissa artikkeleissa arviointien lähtökoh- tina. Myös klassikot itse arvioivat tutkimussuun- tauksen kehityskulkuja. Vuonna 1996 kuolleelta Tverskyltä on mukana hänen viimeisiä kirjoituk- siaan. Kahneman on mukana aivan tuoreellakin artikkelilla. Teoksessa nostetaan esille kymmeniä erilaisia päätösilluusiota, jotka tosin ovat usein tarkentavia muunnelmia ja kehitelmiä Kahnema- nin ja Tverskyn klassisissa tutkimuksissa teh- dyistä havainnoista.

Päätöksenteon kaksi systeemiä

Päätösilluusioiden tutkimuksessa sijoitetaan nykyään niiden tapahtuminen erityisesti päätök- senteon intuitiiviselle alueelle. Kahneman ja hä- nen tutkijakumppaninsa Shane Frederick esittä- vätkin, että päätöksenteko tapahtuu intuitiivis- sa ja harkinnallisissa systeemeissä, jotka tosin ovat erilaisissa vuorovaikutussuhteissa toistensa kanssa. Intuitiiviselle systeemille tyypillisiä piir- teitä ovat automaattisuus, älyllisten ponnistelu- jen puute (helppous), tunteiden suuri vaikutus, selkeiden loogisten suhteiden syrjäytyminen epämääräisten assosiaatioiden tieltä sekä premis- sien nopea ja erittelemätön samanaikainen käsit- tely ilman tietoista kontrollia tai heikolla tietoi- sella kontrollilla.

Premissien loogisia suhteita peräkkäisproses- soinnilla käsittelevän harkinnallisen systeemin alueella ei päästä läheskään niin nopeaan premis- sien käsittelyyn kuin intuitiivisessa systeemissä, mutta päätösten premissit ja niiden keskinäiset suhteet voidaan saattaa erilaisten metodien, mal- lien ja kaavojen edellyttämään järjestykseen tai muotoon. Näin päätöksenteon prosessin ratio- naalinen kontrolloitavuus ja normatiivinen hy- väksyttävyyys johtaa päätösilluusioiden välttämi- seen. Missään teoksen artikkelissa ei kuitenkaan väitetä, että intuitiivinen alue voitaisiin koko- naan poistaa käytännön päätöksenteosta.

Millaisia päätösilluusiota on havaittu?

Millaisia päätösilluusiota sitten on tutkimuksis- sa havaittu? Klassisista havainnoista voidaan mainita esimerkiksi ankkuroitumisen taipumus. Ankkuroitumisessa on kysymys liiallisesta alku- arviointeihin takertumisesta, josta seuraa virhei-

tä päätöksenteossa. Joidenkin päätöksenteon premissien silmiinpistävyys ja muu psykologinen vahva vaikuttavuus johtavat puolestaan helposti virheisiin niiden saatavuutta ja edustavuutta arvioitaessa. Myös taipumus vahvistuksen etsimiseen joillekin yksittäisille premissille on esimerkki klassisesta päätösilluusiosta.

Tutkimussuuntaus on laajentunut klassisilta alueiltaan esimerkiksi päätösilluusioiden, jotka ilmenevät ihmisten keskinäisen ymmärtämisen ja viestimisen alueella. Voidaan nähdä siirtymä entistä enemmän sosiaalipsykologiseen suuntaan. Uutta on myös lisääntynyt huomion kiinnittäminen erilaisille partikulaarisille päätöksenteon alueille erityisen tyypillisiin päätösilluusioiden, esimerkiksi yritysjohtajien, juristien ja lääkäreiden tyypillisiin päätösilluusioiden.

Empiiristen tutkimustulosten esittelyä

Monet havainnot päätösilluusiosta eivät ole sinänsä mitään uusia innovaatioita. Psykologit ja filosofit ovat vastaavanlaisista ilmiöistä raportoineet jo pitkään. Ihminen on tarkkaillaan kriittisesti itseään ja lähipiirin ihmisiä voinut havaita päätösilluusiota, vaikka havainnoiminen olisi ollut epäsystemaattista ja johtopäätökset pieniin havaintoaineistoihin nojautuvia. Loistavia oivaluksia päätösilluusiosta voi löytää esimerkiksi monissa Friedrich Nietzschen psykologisissa väitteissä. Päätösilluusioiden tutkimussuuntauksen nykytila kuitenkin tarjoaa erittäin laajamittaiset ja systemaattiset empiiriset kokeet väitteiden perustaksi.

Heuristics and Biases -teoksen artikkeleissa lähinnä esitellään tutkimustuloksia. Koeasetelmia ja muita taustoja selvitetään vain hyvin yleisesti. Lähdeviitteet antavat kuitenkin mahdollisuuksia perehtyä tarkemmin erilaisiin taustoihin. Toisaalta useimpien artikkeleiden lopussa olevat päätelmät ja tiivistelmät antavat mahdollisuuden tutustua teoksen keskeisimpään sisältöön nopeastikin.

Vastaukset kritiikkiin

Teoksen keskeisiin piirteisiin kuuluu vastaaminen siihen kritiikkiin, jota klassiset Kahnemanin ja Tverskyn tutkimukset ovat osakseen saaneet. Kritiikki on kohdistunut tulosten tulkintaan, koejärjestelyihin ja kokeiden teoreettisiin perusteluihin. Kritiikki on otettu vakavasti. Siitä on pyritty oppimaan. Klassiset tutkimukset ovat

joutuneet erilaisen kehittelyn ja hiomisen kohteiksi. Yksi suuri ongelma on eräänlainen yleinen ”laboratoriokognitiotieteen” ongelma. Empiiristen koeasetelmien tilanteet muodostuvat sellaisiksi, että todelliselle päätöksenteolle luontevat kontekstit leikataan tutkimustilanteissa irti. Tätä ongelmasta on pyritty pääsemään eroon monipuolistamalla koeasetelmia. Klassiset Kahnemanin ja Tverskyn kokeet ovat enää häviävän pieni osa koko tutkimussuuntauksen piirissä tehdyistä erilaisista kokeista. Tutkimussuuntauksen kansainvälistyminen on vähentänyt tutkimusten sidonnaisuutta Yhdysvaltoihin. Näkemyksiä ovat avartaneet myös siirtymät sosiaalipsykologisempaan suuntaan.

Laajempaa näkemystä päätösilluusioiden tutkijat hakevat myös yhteyksillä biologiaan. Kahnemanin ja Tverskyn tutkimukset ovat olleet päätöksentekoon liittyvien käyttäytymisilmiöiden systemaattista empiirispohjaista tarkastelua. Ilmiöiden biologista taustaa ei juuri lainkaan pohdita. Tutkimussuuntauksen piirissä on kuitenkin joistakin artikkeleista havaittavissa kiinnostusta ja varovaista avautumista kognitiivisen neurotieteen ja evoluutiopsykologian suuntaan. Ehkä tähän suuntaan ollaan tulevaisuudessa ilman erityisesti avautumassa.

Päätösilluusioiden tutkimisen käytännöllinen merkitys

Mikä on päätösilluusioiden tutkimuksen keskeisin käytännöllinen opetus ja viesti? Se kertoo tarpeesta pyrkiä päätöksenteon premissien analysoitua käsitteeseen. Metodinen tietoisuus ja kurinalaisuus päätöksenteossa voi siirtää sitä intuitiiviselta alueelta kontrolloitujen ja normatiivisesti hyväksytyjen harkinnallisten prosessien piiriin. Tähän vaaditaan myös päätösilluusioiden riskejä huomioivaa metodiopetusta ja sitä tukevaa tutkimusta eri ammattialueilla.

Päätösilluusioiden tutkimus on varsinaisesti kognitiotieteen ja kognitiivisen psykologian aluetta. Parasta käytännöllistä tulosta saavutettaneen, kun yleistä päätöksentekoa koskeva tietämys yhdistyy eri ammattialueiden erityiseen tietämykseen. Tässä avautuisi esimerkiksi monelle suomalaisellekin lääketieteen, kauppatieteen, hallintotieteen tai tekniikan alueen jatko-opiskelijalle monitieteisiä tutkimuskohteita väitöskirjoihin.

Toki näkisin myös mielelläni itseni lisäksi muitakin suomalaisia juristeja tutkimassa päätösilluusiota oikeudellisessa päätöksenteossa.

Tosin joillekin tuomareille päätösilluusioiden paljastaminen näyttäytyy tuomittavana uhkana tuomioistuinten auktoriteetille. Samanlainen vastustus on mahdollinen muillakin päätöksenteon alueilla. Päätösilluusioiden tutkimus vaatii usein rohkeaa kriittisyyttä oman ammattialueen päätöksentekoa kohtaan. Toisaalta tällaisella kriittisellä ja paljastavalla otteella sekä sellaisen kohtaamalla vastustuksella on pitkä historiansa aina Sokrateesta moniin nykytieteen klassikoihin. Merkityksetön ”nollatutkimus” ei sen sijaan herätä vastustustakaan.

Tässä nousee esille myös tehokkuusvaatimusten tuoman kiireen mielekkyys. Kiire ajaa pää-

töksiä tehtäessä nopeamman päättelyn mahdollistavalle intuitiiviselle alueelle. Tällä alueella esimerkiksi insinöörin, lääkärin, tuomarin tai yritysjohdajan päätökset tehdään harkinnallista peräkkäisprosessointia nopeammin. Silloin kuitenkin kasvavat päätösilluusioiden riskit. Tämän myötä puolestaan kasvavat konkurssien, oikeusmurhien, hoitovirheiden, työtaturmien ja muiden onnettomuuksien riskit.

Kirjoittaja on oikeustieteen tohtori, oikeusapulakimies ja sivutoimisesti laintulkinnan metodiopettaja Helsingin yliopistossa.